

Vélemény, vita

MILYEN ÚTON ÉRJÜK EL A TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK NYÍLT HOZZÁFÉRHETŐSÉGÉT?

WHICH ROAD WILL TAKE US TO OPEN ACCESS?

Holl András

geofizikus-csillagász, informatikai főigazgató-helyettes, MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest
holl.andras@konyvtar.mta.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Mára egyértelművé vált, hogy a tudományos közleményekhez való nyílt hozzáférés megteremtése szükséges, és meg is történik majd. Csupán az a kérdés, mikor? Haladtunk az elmúlt két évtizedben az open access felé, a táv harmadát-felét már megtettük. Vajon fel lehet-e gyorsítani a tempót? Melyik utat válasszuk? Véleményünk szerint lehetséges és szükséges határozottabb lépéseket tenni, belátható közelségbe hozni a nyílt hozzáférés teljes megvalósulását. A célt nem lehetséges egyetlen utat választva elérni: minden megoldási lehetőséget meg kell ragadni.

ABSTRACT

The scholarly world now agrees that the future of publication will be open access. The question is when we will arrive at general Open Access? In the past couple of decades we got closer to OA – a third or even half of the published output is open, or will be soon. Can we increase the speed? Which way should we proceed? We argue that though we should speed up, we cannot allow undue haste. We should take all roads toward OA, there is not a single „golden” way for all disciplines.

Kulcsszavak: nyílt hozzáférés, nyílt hozzáférésű tudomány, tudományos kommunikáció, repozitóriumok, tudományosfolyóirat-kiadás

Keywords: Open Access, Open Science, scholarly communication, repositories, publishing scholarly journals

Az Open Access mozgalom és a tudományos közösség régóta vitatott kérdése a kívánt általános nyílt hozzáférés elérésének optimális stratégiája. Az egyes cikkek nyílt hozzáférése – ahogy már a Budapesti Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (Budapest Open Access Initiative, BOAI) megfogalmazói leszögezték – különféle

módokon valósulhat meg: önarchiválással és open access folyóiratok indításával. A két alapvető megoldás zöld és arany színekben, majd a megoldási lehetőségek (és a színek) tovább árnyalódtak. A BOAI teljes újrahasznosíthatóságot kívánt a pusztán ingyenes hozzáféréstől, ám néhány évvel később már célszerű volt a gyakorlatban elterjedt csupán olvasható és az eredeti célokhoz megfelelő újrafelhasználható megoldásokat megkülönböztetni: ez lett az open access „gratis” és „libre” válfaja. A későbbiekben a felhasználási jogosítványokat nem, csak szabad hozzáférést biztosító gratis open access a bronz színjelölést kapta.

A kiadók előálltak az amúgy előfizetéses folyóiratokban közölt cikkek hozzáféréseinek megváltóságával, ez a hibrid megoldás. A hibrid megjelölés tulajdonképpen a folyóiraatra vonatkozik, a megváltott, immár szabadon hozzáférhető cikk megfelel az arany hozzáférés kritériumainak. A folyóiratok hibridizációja mellett kereskedelmi alapon működő kiadók teljesen open access folyóiratokat is indítottak, ezeknél cikkfeldolgozási díjakat (Article Publishing Charge, APC) számítanak fel költségeik fedezésére, hasznuk biztosítására.

Már az Open Access mozgalom zászlóbontása előtt is léteztek olyan, a kereskedelmi alapon működő kiadóktól független (indie) folyóiratok, amelyek az interneten szabadon hozzáférhetőek voltak. Ezeket kutatócsoportok, intézetek, tudományos társaságok adták ki, a cikkek közléséért a szerzőknek nem kellett fizetniük. Újabban erre a közlési módra a platina (néhol gyémánt) megjelölést alkalmazzák. A hazai független tudományos folyóiratoknál elterjedt a késleltetett szabad hozzáférés: a kiadó honlapján válnak szabadon letölthetővé egy idő után a cikkek. Az egy vagy néhány éves cikkek kiadói felszabadítására nemzetközi példát a matematika és a csillagászat területén találunk. Elizabeth Gadd és szerzőtársai (2018) szerint ez a publikálási mód leginkább a tudományos társaságok által kiadott folyóiratokra jellemző. Erre az esetre tudomásunk szerint nincs színek. A jelölések skálája a nyílt hozzáférés fekete változatával lesz teljes: ez az illegális fájlmegosztók útján elérhető szabadon olvasható tartalmakra vonatkozik (URL1).

Mi most nem annyira a közzététel módozataival, inkább az ezzel összefüggő stratégiai kérdésekkel kívánunk foglalkozni. A lehetséges stratégiák persze szoros kapcsolatban vannak az egyes közzétételi módokkal, azok előnyeit és hátrányait többnyire megöröklük.

A ZÖLD ÚT

A zöld út apostola Stevan Harnad (2014). Az önarchiválás olcsó (a kutató számára ingyenes, a repozitórium fenntartása is sok nagyságrenddel kevesebbe kerül, mint a folyóiratok előfizetése). A zöld open access elterjesztésének feltétele egyfelől a repozitóriumok megléte. Az arXiv már az 1990-es évek elején létrejött, jóval a BOAI előtt, és az Open Archives Initiative nyomán megjelentek a nyílt

forráskódú repozitórium szoftverek. Másfelől szükségesek voltak a zöld út megvalósításához azok a rendelkezések – angolul *mandate* –, amelyek a nyílt hozzáférés megvalósítására, esetleg kifejezetten önarchiválásra kötelezték a kutatókat. A rendelkezésre álló repozitóriumok (önfeltöltést lehetővé tevő, az OAI-PMH-n keresztül való aggregálást támogató digitális archívumok) szaporodtak, nyilvántartásba kerültek, és egyre több rendelkezés írta elő a nyílt hozzáférést (a mandátumok nyilvántartása is létrejött).

A zöld út másodlagos hozzáférést nyit a tudományos közleményekhez – feltételezi, hogy a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás továbbra is ugyanúgy működik, mint azelőtt. Ez a nyílt hozzáférés jelentős elterjedése esetén képtelenségnek tűnik: hogyan tudnák a kiadók az előfizetési rendszerüket fenntartani, ha minden cikkük repozitóriumokban szabadon hozzáférhető lenne? A gyakorlatban kiderült, hogy lehetséges a kiadók és az open access együttélése hosszabb időn keresztül. A Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézetben kiadott *Information Bulletin on Variable Stars* az 1990-es évek közepétől szabadon hozzáférhető lett a weben, ugyanakkor a nyomtatott példányokat előfizetési díj ellenében szerezhették be a könyvtárak vagy kutatók. Az ingyenesen letölthető kópiák mellett az előfizetési, nyomtatott kiadás két évtizeden keresztül létezett, az előfizetők száma húsz év után morzsolódott le annyira, hogy a nyomtatott kiadást ne legyen érdemes fenntartani. Általában elmondható, hogy a kiadók többsége megtanult együtt élni a repozitóriumokkal, és kialakította a szabályozását arra nézve, hogyan engedélyezi az önarchiválást a szerzőknek. (Engedélyre azért volt szükség, mert a kiadók többnyire olyan szerződést íratnak alá a szerzőkkel a közlés előtt, amelyben minden materiális jogukat a kiadóra ruházzák.) Minden kiadó másképp szabályozta az önarchiválást, a leggyakrabban előforduló kikötések az archiválható változatra (például a kiadói PDF helyett az elfogadott kézirat), illetve a szabad közzététel időzítésére (például a folyóiratban való megjelenés után egy évvel) vonatkoztak. A kiadói engedékenységi mintákat is színekkel jelölték a SHERPA RoMEO-ban: zöld, kék, sárga, fehér (URL2).

A kiadói szabályozások egyfelől megalapozták az önarchiválós nyílt hozzáférés jogi megvalósíthatóságát, másfelől viszont korlátok közé is szorították. A zöld út ugyan olcsó, de általában csak késleltetéssel valósítja meg a közlemények szabad elérhetőségét. (Ez nem vonatkozik azokra a tudományterületekre, ahol a preprintek önarchiválásának hagyománya van: mint a fizika, matematika, csillagászat, élettudományok, közgazdaságtan.) Azt is el kell fogadni, hogy a szabadon hozzáférhető kópia különbözik a kiadó oldalán megjelenttől, még ha csak formai tekintetben is. (Ez a különbség is elhanyagolható a fizikában, matematikában és csillagászatban, ahol többnyire a szerzők szedik ki a cikkeiket LaTeX-ben.)

A zöld út hátránya az is, hogy általában a szerzőknek kell a repozitórium feltöltést elvégezniük. Ennek terheit átvehetnék a folyóiratok – de erre a kereskedelmi kiadók nem nyitottak, a lehetőség inkább csak a független, platina folyóiratoknál

áll fent. Magyarországon az MTA Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) gyakorlatának része, hogy a hazai kiadókat bátorítja és támogatja a repozitóriumi archiválás tekintetében. A hazai egyetemek esetében is előfordul saját folyóirataik intézményes archiválása.

A nyílt hozzáférés zöld útja az elmúlt évtizedek során az új tudományos közlemények negyedére tudott megoldást adni, és ez az arány csak alig-alig növekszik: 2011-ben 24% (Gargouri et al., 2012); 2015–2017 között: 25% (European Commission, 2019).

AZ ARANY ÚT

Az arany út a végleges változatok szabad elérését biztosítja, késedelem nélkül. Ez nagy előny a tudományos kommunikáció szempontjából, de a kiadói megoldások nem adnak választ az Open Access mozgalmat kiváltó másik problémára: a publikálási rendszer finanszírozásának fenntarthatatlanságára. A hibrid megoldás még növelte is a tudományos közösség terheit (és a kiadók amúgy is hatalmas profitját): a cikkek egy részéért duplán fizettek (double dipping).

Kiadói úton a közlemények nagyjából 14%-a lett szabadon hozzáférhető 2017-re, itt az arány valamivel gyorsabban növekedett az elmúlt évtizedben, mint az önarchiválásnál. A zöld és az arany megoldások együttesen valamivel 40% alatt voltak néhány évvel ezelőtt. (Az Európai Bizottság korábban idézett forrása szerint – European Commission, 2019.) Egyes tanulmányok azt a következtetést vonták le, hogy a tudományos kommunikáció elérte, vagy hamarosan eléri azt a pontot, ahol a szabad hozzáférés válik jellemzővé (Archambault et al., 2013). Ez azonban csak bizonyos mutatókra igaz: a 2008-ban publikált közlemények 42–48%-a volt 2013-ban szabadon hozzáférhető.

MANDÁTUMOK ÉS OA PUBLIKÁLÁSI ALAPOK

A nyílt hozzáférés terjesztésének a legutóbbi évekig két eszköze volt: az intézményi (vagy kutatástámogatói, esetleg országos) kötelező szabályozások (mandátumok) és a nyílt hozzáféréssel megjelentetett közlemények cikkfeldolgozási díjait támogató pénzalapok.

Az open access kötelezettségek jól működtek egyes intézményekben, ahol a szabályozás és annak érvényesítése jól sikerült, mint például a Liège-i Egyetemen. A kutatástámogatói oldalon sikeres volt a National Institutes of Health gyakorlata az Egyesült Államokban. Mindazonáltal a mandátumok nem szaporodnak elég dinamikusan.

Az open access publikálási alapok az arany megoldásokat segítik elő. Megtámasztási lehetőségeik korlátozottak, egyes esetekben árfelhajtó hatásuk is lehet.

A publikálási alapok pusztán lehetőségeket teremtenek a szerzőknek az átmeneti időszakban megnövekedett kiadások fedezésére, nem adnak biztosítékot a finanszírozási rendszer átalakítására. (Bár segítik az új típusú kiadók, mint a PLOS megerősödését, és azok az alapok, amelyek a hibrid modellt nem vagy csak részfinanszírozásban támogatják, illetve maximálják a kiadható támogatásokat, kétségtelenül nyomást jelentenek a kiadókra.)

Egyesült Királyság

A 2012-ben kiadott Finch-jelentés állásfoglalása az arany út mellett heves vitákat váltott ki. Elemzések szerint hatással lehetett az APC-k összegének emelkedésére is. Mindenesetre az Egyesült Királyság végül nem egyértelműen az arany utat választotta – mind a Higher Education Funding Council of England, mind a Research Excellence Framework szabályozása a zöld utat támogatta (Poynder, 2019; URL3, URL4).

A német és az osztrák kutatási alap közlési díj támogatása

A német kutatásfinanszírozó, a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) csak a teljesen nyílt hozzáférésű folyóiratokban közölt cikkek közlési díját (Article Publishing Charge, APC) fizeti, amennyiben az nem haladja meg a 2000 eurót (ennél magasabb közlési díjknál a DFG-támogatást nem lehet felhasználni akkor sem, ha más forrásból egészítik ki azt). Az osztrák Fonds Zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF) APC-támogatást biztosít hibrid folyóiratokban megjelent cikkekre is, de míg a tiszta OA-folyóiratoknál a támogatási határ 2500 euró, ez a hibrid lapoknál csupán 1500 euró.

Az eddig ismertett támogatások hátránya, hogy az üzleti alapú kiadói modellre épülnek, és nem segítenek a kis, független OA-folyóiratok helyzetén, amelyek gyakorta nem számítanak fel közlési díjakat.

Magyarország

A ROARMAP-adatbázis szerint itthon a Magyar Tudományos Akadémiának, a Debreceni Egyetemnek és az OTKA-nak van nyílt hozzáférési mandátuma, valamint a PhD-dolgozatok közzétételét írja elő törvény. Nyílt hozzáférést támogató alappal rendelkezik az MTA, a Szegedi Egyetem, a Debreceni Egyetem, valamint a Semmelweis Egyetem.

A Magyar Tudományos Akadémián elnöki határozat kötelez a közlemények hozzáférhetővé tételére, és (nem nagy összegű) támogatási alapot működtet az APC-díjak finanszírozására. Az elnöki határozat mind a repozitóriumi elhelyezést, mind a kiadói open accesst elfogadja, a támogatási alaptól pedig a teljesen

OA-folyóiratokban 100%-ban, a hibrid folyóiratokban 50%-ban fedezi a közlési díjat. Az MTA ugyanakkor részt vesz a SCOAP3-programban. Mindezen intézkedések hatására a közlemények több mint felének sikerült szabad hozzáférést biztosítani. MTMT- (Magyar Tudományos Művek Tára) adatok alapján 2014–2016 között az MTA-s szerzők nyílt hozzáférésű, teljes tudományos közleményeinek aránya 60% volt, 2017-re ez 50%-ra csökkent (valószínűsíthetően csak az amúgy nyílt hozzáférésű közlemények jelölése maradt el).

*Európai Bizottság – mandátum,
APC-támogatás és OA-folyóiratok támogatása*

Az Európai Bizottság által támogatott projektekben kötelező az open access biztosítása repozitóriumi elhelyezéssel. A mandátumhoz kapcsolódó támogató infrastruktúrát (monitorozás, publikálási támogatás, repozitóriumok) az OpenAIRE biztosítja.

Az OpenAIRE arany publikálási mintaprojektje egyik céljául éppen azt tűzte ki, hogy a kis, APC-t nem felszámító OA-folyóiratok is segítséget kaphassanak.

VEGYES MEGOLDÁSOK – GYAKORLAT A CSILLAGÁSZAT TERÜLETÉN

A csillagászok többnyire maguk szedik ki kézirataikat LaTeX-ben, elterjedt az arXiv használata, valamint a nyílt hozzáférésnek hagyományai vannak. Rendelkezésre áll egy ingyenes, átfogó szakterületi bibliográfia: a NASA/Smithsonian Astrophysical Observatory Astrophysics Data System. Az open access gyakorlat viszont eltérő a részecskefizikusok későbbiekben ismertetett megoldásától. A legnagyobb folyóiratok egy év után szabadítják fel a hozzáférést a közlemények kiadói változatához, emellett rögtön engedélyezik a repozitóriumi archiválást (ami a gyakorlatban többnyire az arXiv-ban valósul meg). Ennek a hibrid megoldásnak a következtében a cikkek nyílt hozzáférése a közlemények jelentős részében megoldott a publikálás időpontjától – vagy már annál korábban is!

A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK – A DÉL-AMERIKAI PÉLDA

Dél-Amerika és Latin-Amerika országaiban számottevő a kutatási és felsőoktatási szektor, ám a forráshiány mind a kiadói *big deal* csomagok megrendelését, mind a magas APC-díjak kifizetését lehetetlenné teszi. Ezért helyi OA-folyóiratok és repozitóriumok hálózatát üzemeltetik a SciELO-, a Redalyc- és a La Referencia-kezdemenyezések keretében. Kontinensnyi léptékben találtak megoldást a nyílt hozzáférésre, mivel források hiányában a nagy, üzleti alapon működő kiadókat érintő

megoldások szóba sem jöhettek, illetve a spanyol és portugál nyelv használata országhatárokon átvéelő megoldásokat tett lehetővé (Babini et al., 2015).

A nyílt hozzáférés terjed, de az elmúlt évtized tapasztalatai alapján a teljes megvalósulás még beláthatatlan távolságra van. Az eddigi eredmények egyfelől megalapozzák, másfelől szükségessé teszik egy határozottabb stratégia kialakítását. Ott kell beavatkozni, ahol a tudományos kommunikáció területén a legnagyobb pénzüsszegek mozognak, azon a területen, amelyet az eddigi próbálkozások nem érintettek: a tudományos folyóiratok előfizetése terén.

TRANSZFORMATÍV VAGY ÁTMENETI SZERZŐDÉSEK A KIADÓKKAL

A transzformatív szerződések az MPDL-tanulmányban megmutatott lehetőséget: az előfizetési díjak közlési díjjakká való átalakítását próbálják meg egy átmeneti időszak során a gyakorlatba átültetni.

Az alább ismertetett példák mind az arany út használatára épülnek, így annak bizonyos előnyeit és hátrányait magukkal hordozzák. Előnyös, hogy ezek a stratégiák azonnali hozzáférést adnak a végleges változathoz, és kevésbé terhelik a szerzőket. Hátrányos, hogy csak a szerződések által lefedett esetekre vonatkoznak (bár törekvés a mind nagyobb lefedettség). Hátrányos az is, hogy – egyelőre legalábbis – nem járnak látványos költségsökkenéssel.

SCOAP3

A CERN bábáskodásával indult 2014-ben a Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics (SCOAP3) program. A nagyenergiájú fizika területén a következő tényezők teszik lehetővé az Open Access átfogó (bár nem 100%-os) megvalósítását:

- a közlemények túlnyomó része mintegy tucatnyi folyóiratban jelenik meg;
- elterjedt az arXiv használata, és rendelkezésre áll egy szakmai bibliográfiai adatbázis, az inSpires;
- létezik egy óriási európai/nemzetközi tudományos kutatóközpont (a CERN), amely támogatja a kezdeményezést.

A SCOAP3 összegyűjti a szakterületen működő intézmények könyvtárai által korábban a részecskefizikai folyóiratokra költött előfizetési díjait, és a kiadóknak ezt az elért megegyezések szerint kifizeti. A SCOAP3 olyan mechanizmusokat is tartalmaz, amelyek visszafogják az előfizetési díjak kiadói növelését, sőt, valamilyen költségsökkenést is biztosítottak. Mindazonáltal a program csak a CERN befizetéseivel együtt működőképes, mert jelentős országok (Oroszország, India, Brazília) hiányoznak a befizetők közül, miközben élvezik a nyílt hozzáférés előnyeit.

A program sikerét jelzi, hogy az első fázisokból kimaradt Amerikai Fizikai Társaság folyóiratainak növekedése megállt, és ezt felismerve ők is csatlakoztak a programhoz. Másfelől nézve viszont a program nem hozott számottevő költségcsökkenést. Elmondható az is, hogy a program gyakorlata – a szakterület fentebb bemutatott specialitásai miatt – nem könnyen vihető át más területekre.

A holland modell

A holland egyetemek előfizetői konzorciuma 2015-től *read and publish* szerződéseket kötött a jelentősebb kiadókkal. Az új típusú megállapodások lényege az volt, hogy a korábbi költségszint lényeges emelése nélkül a következő években a holland szerzők műveinek évente 10%-kal növekvő hányadát külön közlési díj felszámítása nélkül nyílt hozzáféréssel teszik közzé.

Látható, hogy ez az elképzelés tízéves átmenetet céloz az összes tudományos folyóirat open access átállására (bár a megkötött szerződések csak néhány évre vonatkoznak). Ha a szerződéseket megfelelően tudják hosszabbítani, a 2020-as évek közepére a holland kutatók cikkei szabadon olvashatóvá válnak a nagyobb kiadók folyóirataiban (jelenleg tizennégy nagy kiadóval vagy kiadói csoporttal van szerződés) (URL5). Amennyiben minden ország így járna el, a nagy kereskedelmi kiadónál publikált folyóiratcikkekre megvalósulna a nyílt hozzáférés. Egy ilyen megoldáshoz jó érdekérvényesítő képességre van szükség, és egységes fellépésre. Ez a modell sem foglalkozik a független folyóiratokkal, de lehet úgy érvelni, hogy ha a tudományos kibocsátás jelentős része átáll, a maradék idővel követi majd.

EISZ

2018-ban az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) programtanácsa határozatot hozott a nemzeti licenc keretében kötött átmeneti, a nyílt hozzáférésű publikálást is lehetővé tevő átmeneti szerződések követelményeiről (URL6).

Az első évben meg is születtek az első, ilyen típusú szerződések a Taylor & Francis, a De Gruyter Kiadókkal, majd később a Springer Nature-rel, valamint a Royal Society of Chemistryvel. Az Elsevierrel 2018-ban a tárgyalások megszakadtak, csak a következő évben sikerült megegyezést elérni.

A korlátokat az jelenti, hogy az open access publikálási lehetőségek csak az ilyen szerződésekkel lefedett körre vonatkoznak: a szerződött kiadókra és azokra a kutatókra, akiknek az intézménye előfizet a kiadó megfelelő csomagjára, illetve esetenként a szerződésben meghatározott éves közleményszámra. A nyílt hozzáféréssel publikálható cikkek száma természetesen folyamatosan bővül majd a törekvések szerint.

PLAN S

A 2018 szeptemberében elindított kezdeményezés azt tűzi ki célul, hogy 2020-tól a nemzeti és európai kutatástámogatók által finanszírozott kutatások csak a kívánalmaknak megfelelő nyílt hozzáférésű folyóiratokban vagy platformokon jelenhessenek meg. A kezdeményezést támogató tudományfinanszírozók a cOAlition S csoportban tömörültek (URL7). Mind kutatói, mind repozitóriumi oldalról érték kritikák a Plan S első változatát, s a kritikák nyomán a követelményeket valamelyest finomították, és a céldátumot egy évvel eltolták.

A radikális váltás lehetőségét a Max Planck Digital Library (MDPL) által közölt tanulmány alapozta meg (Schimmer et al., 2015). A tanulmány megállapítja, hogy a tudományos kommunikáció jelenlegi rendszere elég forrást tartalmaz a teljes open accessre, sőt, jelentős megtakarítást is lehetővé tesz. A lehetséges megtakarítás mértékére számos becslés született az elmúlt évtizedekben. Az MPDL-tanulmány számaiból minimum 47%-os megtakarítás következik, egy egy évtizeddel korábbi cikk alapján 28% kalkulálható (Mayor, 2004).

A Plan S a nyílt hozzáférés elérésével kapcsolatos frusztráció eredménye. Az Open Access mozgalom sokat elért, az áhított cél azonban – a jelenlegi ütemben haladva – még beláthatatlan távolságban van. Lehet építeni az elért eredményekre, azonban határozottabb előrelépésre van szükség.

A Plan S a tudományfinanszírozókat célozza meg. A kezdeményezéshez csatlakozóknak vállalniuk kell, hogy 2021-től a támogatott kutatásokból születő közlemények a megjelenés pillanatától szabadon elérhetőek legyenek. A nyílt hozzáférés megvalósulhat teljesen open access folyóiratokban vagy repozitóriumban. A Plan S nem engedi a hibrid lapok támogatását – csak akkor, ha a lap teljes átalakulása biztosított (átmeneti szerződések által). A terv célul tűzi továbbá open access publikációs lehetőségek megteremtését azokon a területeken, ahol ez jelenleg nem áll rendelkezésre. Bizonyos esetekre – mint például a monográfiák nyílt hozzáféréseinek megteremtése – későbbi határidő vonatkozik. Az alapvető követelmények tíz pontban jelennek meg, de a terv részletesebb kibontása is olvasható az interneten (URL8). A cOAlition S tagjai között szerepel az ERC (European Research Council), a nemzeti kutatási alapok között pedig az FWF (Fonds Zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung) és az NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek).

A tervezetben szereplő határidők szorosak – kíváncsian figyelhetjük, sikerül-e az átalakulást megvalósítani 2021–2024 között. Csatlakoznak-e tudományfinanszírozók vagy kormányok elegendő számban, követik-e a gazdagabb európai országokat a szegényebbek, az Európán kívüliek? Sikerül-e a terv által megcélzott kiegészítő lépéseket és hatásvizsgálatot kivitelezni? Mi lesz a nagy, multinacionális kiadók válasza? Mi leginkább a publikációs és repozitóriumi világ legkisebb szereplőit aggódnak: az indie (kis tanszéki, társasági) folyóiratokért és

a szerény anyagi finanszírozású repozitóriumokért, amelyek a nyílt hozzáférés úttörői között voltak, de most sújthatja őket a szigorú kívánalmak alkalmazásának kényszere.

*

Mint láthattuk, a különböző lehetséges stratégiáknak megvannak az előnyei és hátrányai. Elmondható, hogy általában több szereplő együttes cselekvésére van szükség a megvalósításhoz. A kiadók ereje, az open access által megtakarítható (az üzleti alapon működő kiadók szempontjából elveszíthető) összegek nagysága miatt több stratégia párhuzamos vagy egymást követő megvalósulására van szükség a sikerhez. A transzformatív megállapodások viszonylag új keletűek, de esély se lenne ilyen változtatások kivitelezésére, ha a repozitóriumok, az önarchiválás nem terjedt volna el az elmúlt két évtizedben, és nem jelentene folytonos kockázatot a kiadók számára, nem alapozta volna meg a nyílt hozzáférés elfogadottságát a kutatói társadalomban, és nem adna megoldási lehetőséget azokra a területekre, amelyeket a szerződések nem (vagy még nem) tudnak lefedni.

A kívánt cél – a tudományos szakirodalom korlátlan elérhetőségének megteremtése – csak a különböző hozzáférési módok együttes alkalmazásával, hibrid stratégiák mentén érhető el. A legnagyobb hatást a transzformatív szerződések érhetik el, de mind lefedettség, mind a kiadókra gyakorolt nyomás, mind a fejlődő országok támogatása, mind a regionális, nemzeti tudományok terén való publikálás tekintetében a különböző zöld stratégiákkal és a független open access könyv és folyóirat-kiadás, valamint a repozitóriumok anyagi támogatásával kombinálva vezethet csak sikerre. Olyan nagy a tét – évi négymilliárd euró –, hogy a multinacionális kiadókat változtatásra kényszeríteni csak a kutatók, kutatásirányítók, kutatástámogatók, politikusok és nem utolsósorban a nyílt hozzáférés híveinek egészsége lehet képes!

IRODALOM

- Archambault, E. et al. (2013): *Proportion of Open Access Peer-Reviewed Papers at the European and World Levels—2004–2011*. August 2013. Science-Metrix Inc. http://www.science-metrix.com/pdf/SM_EC_OA_Availability_2004-2011.pdf
- Babini, D. – Machin-Mastromatteo, J. D. (2015): Latin American Science Is Meant to Be Open Access: Initiatives And Current Challenges. *Information Development*, 31, 5, 477–481. DOI: 10.1177/0266666915601420, <https://bit.ly/2qZpsgp>
- European Commission (2019): *Trends for open access publications*. https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/goals-research-and-innovation-policy/open-science/open-science-monitor/trends-open-access-publications_en
- Gadd, E. A. – Fry, J. – Creaser, C. (2018): The Influence of Journal Publisher Characteristics on Open Access Policy Trends. *Scientometrics*, 115, 3, 1371–1393. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11192-018-2716-8>

- Gargouri, et al. (2012): *Green and Gold Open Access Percentages and Growth, by Discipline*. arXiv preprint, <https://arxiv.org/abs/1206.3664>
- Harnad, S. (2014): *The Only Way to Make Inflated Journal Subscriptions Unsustainable: Mandate Green Open Access*. LSE Impact Blog. <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2014/04/28/inflated-subscriptions-unsustainable-harnad/>
- Mayor, S. (2004): Open Access Could Reduce Cost of Scientific Publishing. *BMJ*, 328, 7448: 1094. DOI: 10.1136/bmj.328.7448.1094-d, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC406350/>
- Poynder, R. (2019): *Open Access and the Research Excellence Framework: Strange Bedfellows Yoked Together by HEFCE*. *The Winnower*, <https://thewinnower.com/papers/open-access-and-the-research-excellence-framework-strange-bedfellows-yoked-together-by-hefce>
- Schimmer, R. – Geschuhn, K. K. – Vogler, A. (2015): Disrupting the Subscription Journals' Business Model for the Necessary Large-scale Transformation to Open Access. *MPG PuRE*, DOI: 10.17617/1.3, https://pure.mpg.de/pubman/faces/ViewItemOverviewPage.jsp?itemId=item_2148961

URL1: Színekódok: <http://blogs.openbookpublishers.com/green-gold-diamond-black-what-does-it-all-mean/>

URL2: További színekódok: <http://www.sherpa.ac.uk/documents/sherpaplusdocs/Nottingham-colour-guide.pdf>

URL3: A Finch-jelentés: <https://www.acu.ac.uk/research-information-network/finch-report-final>

URL4: A Finch-jelentés hatásai: <https://scholarlycommunications.jiscinvolve.org/wp/2018/10/22/open-access-briefing-paper-considering-the-implications-of-the-finch-report/>

URL5: Holland kiadói szerződés: <https://www.openaccess.nl/en/in-the-netherlands/publisher-deals>

URL6: EISZ-követelmények: http://eisz.mtak.hu/images/PT_dok/nyilvanos/20181214_oa_szerzodesek_kovetelmenyei.pdf

URL7: <https://openscience.hu/2018/09/05/plan-s-az-eu-es-a-nemzeti-finanszirozok-uj-terve-az-open-accessert/>

URL8: Plan S: https://www.coalition-s.org/wp-content/uploads/PlanS_Principles_and_Implementation_310519.pdf

URL9: cOAlition S aláírók: <https://www.coalition-s.org/funders/>